

Captain Peter Schiønning's *Pensées Detachées* or »Strøtanker« on Medicine and Pietism

Af Catherine Susan Beck

The excerpts collected here are from the *Pensées Detachées*, or scattered thoughts (»Strøtanker«), of Captain Peter Schiønning (1732–1813), a sea-officer who served in the Danish-Norwegian navy in the second half of the eighteenth century.¹ They offer a look into the thoughts of a Danish sea officer at a pivotal time in the Danish enlightenment and the position of pietism in the navy. Studying how sea officers, as well as ordinary sailors, understood and practiced their faith in balance with the practical considerations and dangers of their lives and work provides an interesting window into the shifts of eighteenth-century pietism and enlightenment. A life at sea within the tight space of an eighteenth-century sailing ship, surrounded by the dangers of the turbulent ocean waves and weather, was an overwhelming physical experience for sailors as well as an emotionally difficult one. Devotional books written specifically for seamen in the seventeenth and eighteenth centuries often included dedicated chapters or specially crafted hymns and prayers to help sailors cope with the anxieties of seafaring and beseeching god to protect them from the dangers of storms

¹ This research is the result of the project MADSEA, which has received funding from the European Union's Horizon 2020 research and innovation programme under the Marie Skłodowska-Curie grant agreement No 101028958.

and shortages at sea.² The dangers and distances of sailing, as European vessels sailed further and further around the globe, also intimately bound the history of seafaring to the development and practice of science.³ The collision of practical and spiritual concerns in maritime spaces makes them particularly useful places to see the blending of theology and natural science in this period.

For example, Norwegian skipper Johan Hansøn Heitman (1664–1740), who wrote a popular devotional book for seamen called *Besværede Søe-Mænds Søde Siæle-Roe* (København 1730) also wrote a book on *Physiske Betænkninger, Over Solens Varme, Luftens skarpe Kuld og Nord-Lyset* (København 1741), which was published by his sons after his death. In many ways, Heitman demonstrates the mixture of piety and science championed among eighteenth-century Danish-Norwegian seafarers, especially by officers. The Danish-Norwegian navy prioritised both theological and scientific teaching of its officers. The boys aspiring to become officers at Søkadetakademiet received lessons in mathematics, geography, history and philosophy, and their lessons in Christianity were prioritized over artillery every morning until they had passed their confirmation.⁴ Even after graduating from the academy, naval officers were directed by the navy's Søkrigsartiklerne to continue their scientific education in regulation §20 which stated: »Saa bør eenhver, naar han til Søe-Officier er avanceret, vedblive at

² Knud Tofte: »Nu Sejle vi I Jesu Navn: Danske sømandssalmer i det 17. århundrede«, *Handels- og Søfartsmuseets årbog* (1955), pp. 98–121.

³ Richard Sorrenson: »The ship as a scientific instrument in the eighteenth century«, *Osiris* 11 (1996), pp. 221–36; Margaret E. Schotte: *Sailing School: Navigating Science and Skill, 1550–1800*, Baltimore 2019; Jakob Seerup: »Søkadetakademiet i Oplysningstiden«, *Marinehistoriske Skrifter* 29 (2001), pp. 1–110.

⁴ Seerup 2001, pp. 63–64.

øve sig udi de Videnskaber, han der ikkuns har faaet en Forsmag paa, og ved gode Bøgers Læsning see det videre at cultivere«. ⁵

However, the reception of Heitman's devotional text shows how enlightenment thinking in naval circles perhaps began to collide with the kind of devotion that was favoured by sailors themselves. By the 1790s the pietist style of Heitman's devotional book, still popular with many ordinary seamen, ⁶ clashed with the educated elites' growing preference for a more rationalist style of devotion. ⁷ Some of those who produced revised or rewritten versions of his collection of reflections, psalms, prayers and hymns criticised Heitman's popular original text as being unsophisticated ⁸ and even lacking enough morality. ⁹ Nevertheless, Heitman's devotional book saw at least eighteen editions and remained one of the most common devotional texts among Danish and Norwegian

⁵ Jakob Seerup: »Denmark: The Challenges of Peace«, *Eighteenth-century Naval Officers: A Transnational Perspective*, eds. Evan Wilson, AnnaSara Hammar & Jakob Seerup, Cham 2019, pp. 166–167; *Kong Frideric den Femtes Krigs-Artikels-Brev for Land Tjenesten ved Søe Etaten*, Copenhagen 1752, p. 13.
<https://www.marinehist.dk/orlogsbib/Krigsartikel1752.pdf> (12.10.2024).

⁶ See also Claus Frimann's preface where he specifically mentions how »om den ikke er den allereneste Bønebog, vore Søefolk bruge, saa er den dog ganske vist den almindeligste«. C. Frimann: *Frimanns Søe-cabinet eller gudelig haandbog for Søefolk; indeholde Psalme og Sange, Bønner og Betragtninger, Læse- og Lærestykker*, Copenhagen 1793, p. i.

⁷ See Anders Malling's interpretation of Viktor Kristian Hjort's 1802 rewrite of Heitman's devotional book, Anders Malling: *Dansk Salme Historie*, vol. VIII, Copenhagen 1978, p. 246.

⁸ Frimann 1793, p. i.

⁹ Hjort wrote in his foreword to his rewrite of Heitman's text that he had introduced »mere Moral« than his predecessor to the first section of the book, which had required him to »indskrænke Betragtningerne over Søefarten«. Viktor Kristian Hjort: *Gudfrygtige Søemænds Sjelero, eller Betragtninger, Bønner og gudelige Sange til at opbygge, trøste og berolige retsindige Søemænd, især paa deres lange og besværlige Reiser*, Copenhagen 1802, p. i.

seamen until the end of the nineteenth century, despite several of these attempts to revise and replace it.¹⁰ The popularity of Heitman's book may have been because of his more pietist style, including many references to the dangerous sea, which were most notably removed or reduced in these later rewrites. For example, the rewrite in 1802 by Viktor Kristian Hjort, the chaplain of the navy's church, Holmens Kirke, entirely removed Heitman's dedicated chapter on »Søe-Fartens Besværlighed og Farlighed«.¹¹

The excerpts from Schiønning's *Pensées Detachées* which I have transcribed¹² and introduce here, give us a window into how one naval officer wrestled with his own faith and the medical and enlightenment ideas about the body, rationality and religious fanaticism which he encountered. In turn, Schiønning's, sometimes contradictory, reflections can help us to understand these tensions that began to appear in the styles of devotion favoured by naval administrators above and seaman below, and provide us with context for how some commanding naval officers may have thought about the potentially more pietistic religious expression of the seamen under their command. Schiønning entered the naval service at the age of 14 as a volunteer cadet (volontær kadet) at the navy's sea cadet academy

¹⁰ H. Magnus: »Johan Hansøn Heitman, 1664–1740, en norsk skipper, kartograf og skribent«, *M/S Museet for Søfarts årbog* 39 (2017), pp. 80–88. https://tidsskrift.dk/mfs_aarbog/article/view/96303/145152 (12.10.2024); Malling 1978, pp. 245–246; *Bibliotheca Danica: systematisk fortegnelse over Den Danske Literatur fra 1482 til 1830 efter Samlingerne i Det Kongelige Bibliotek i København* Supplement, København 1914, p. 41.

¹¹ Hjort 1802; J. Heitman: *Besværede Søe-Mænds søde Siæle-Roe, eller aandelig Lyst-Hauge*, København 1751, p. 22.

¹² My thanks also to Benedikte Steensgaard and Nanna Eva Nissen for their assistance in proof-reading my transcriptions.

(Søkadetakademiet), where he was taught dedicated naval skills like navigation, tactics and artillery, alongside a wide education in mathematics, geometry, languages, history, philosophy and science.¹³ He became a lieutenant in 1755, rose to the rank of captain-lieutenant (kaptajnløjtnant) in 1763, and then full captain in 1769.¹⁴ His time commanding vessels on deep-sea voyages came to an end in 1781 when he was dismissed as unworthy of his majesty's service (»kasseret som uværdig til Hans Majestæts tjeneste«), after being court martialled for allowing British ships to capture the Danish merchant ships he was escorting.¹⁵ After that, he remained on land, as a pensioned seaofficer.

The majority of the excerpts date from between 1766 and 1771 (with one later note which Schiønning inserted in 1775), when Schiønning served as a commanding officer, sometimes at sea on board ship and other times on land where he supervised a division of permanently employed seamen, as well as standing as an assessor in the navy's combined criminal court *Den Kombinered Ret*.¹⁶ At this time the pietist leaning leadership of the navy's church through Mathias Jensen Hviid as provst of Holmens Kirke from 1735 to 1759, had given way to the reportedly dull, overly learned Poul M. L. Bildsøe between 1759 and 1764 and then the conservative, vocally anti-deist preacher

¹³ Jakob Seerup: »Søofficeren Peter Schiønning – officer og dagbogs-skriver«, *Personalhistorisk Tidsskrift* 2 (2005), p. 180; Jakob Seerup: »Søofficeren Peter Schiønning 1732–1813« *Marinehistorisk Tidsskrift* 39:4 (2006), p. 37.

¹⁴ Seerup 2005, pp. 181–182. See also Seerup 2006, p. 38.

¹⁵ Seerup 2005, p. 190. See also Seerup 2006, pp. 42–44.

¹⁶ See *Peter Schiønnings dagbog: Anno 1766–1771*.

<https://natmus.dk/historisk-viden/temaer/militaerhistorie/soeofficeren-peter-schioennings-liv/kilder/peter-schioennings-dagbog/> (12.10.2024) The following references to Peter Schiønning's dagbog refer to Jakob Seerup's modernized transcription available at this site.

Jørgen Hee from 1764 to 1777.¹⁷ We can also see from Schiønning's other writings, namely his diary, that at this time and in the years leading up to 1767 he often attended lectures at the Søkadetakademiet and demonstrations of scientific experiments and apparatus.¹⁸ He also mentioned attending sermons held at Holmens Kirke, including the inaugural sermon of Provst Hee in December 1764.¹⁹

I: Schiønning's writings

The unpublished manuscript pages of Schiønning's writings, held in *Det Kongelige Bibliotek* in 50 bound volumes,²⁰ cover a breadth of topics from politics, science and seamanship, to questions of theology, moral philosophy and his personal struggles with his faith. His education and profession inspired a lifelong interest in science and philosophy and he wrote extensively about the merits of sea-officers engaging with enlightenment thought, especially, science, medicine, law and religion. Schiønning often came back to his papers, inserting notes at a later date and also organizing his thoughts by subheadings, which you can see underlined in the

¹⁷ S. V. Wiberg: »No 651. Sognepræster til Holmens Kirke«, *Personal-historiske, statistiske og genealogiske bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie*, vol. II: I–R, Odense 1820, pp. 189–190. <https://wiberg-net.dk/651-55-Kbh.Holmens.htm> (12.10.2024); Louis Bobé: *Bremerholms Kirke og Holmens Menighed Gennem Tre Aarhundreder 1619–1919*, Copenhagen 1920, p. 156; Bjørn Kornerup: »Biskop Jørgen Hees Selvbiografi«, *Kirkehistorisk Samlinger* 6/I (1933), pp. 56–57.

¹⁸ For example, he mentioned attending the experiment demonstrations by Professor Christian Hee on 19 May 1763, 10 January 1764 and 3, 10 and 19 May 1768.

¹⁹ »Den 16. December 1764. Hørte Provst Hee gjorde sin indtrædelsesprædiken i Holmens Kirke«. See *Peter Schiønnings dagbog: Anno 1764*.

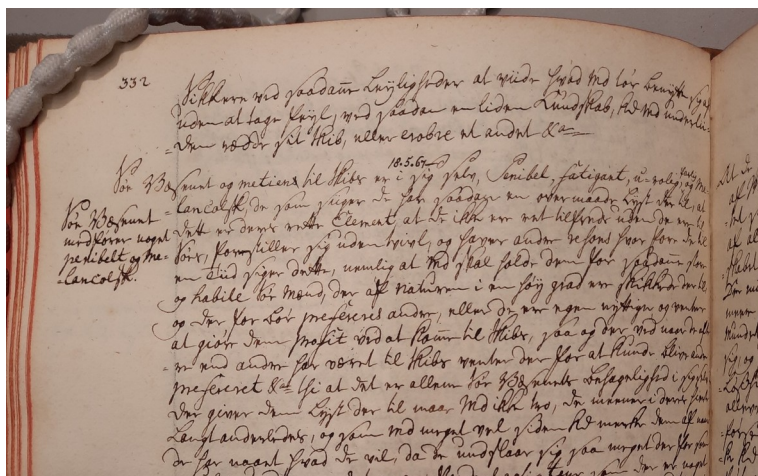
<https://natmus.dk/historisk-viden/temaer/militaerhistorie/soeofficeren-peter-schioennings-liv/kilder/peter-schioennings-dagbog/1764/> (12.10.2024).

²⁰ Seerup 2005, pp. 195–196.

transcriptions below.²¹ When he bound the many pages of his thoughts together, sometimes only a few years after he had written like volume 53 below, he also grouped them by letter: T, P, F, A, D, R, and S. These letters correspond with the theme of the writings bound in the volumes. For example, excerpts 3 to 5 below are taken from volume 55, which contained thoughts dating from May 1765 to October 1790, was bound in July 1792 and tagged as »R« most likely referring to »Religion«. The index of Schiønning's subheadings from this volume give an impression of his other religious musings, including: »Om Gud, godt og ondt, verden om den opholdes, er evig« (p. 50), »Om mennesket er mere end dyret, sjælen« (p. 84), and »Om menneskene at bestaa af 3 dele, legeme, sjæl og aand« (p. 114).

Excerpts 1 to 2, on the other hand, come from volume 53, which was bound in February 1771 and tagged as »D«, which could possibly refer to »Divers« given the range of topics revealed by the volume index. As well as the excerpts below, this volume includes subheadings such as: »En Søe-Off. Lære Jura, Sprog etc« (p. 71), »Daarligt at rose sig af, man ikke har religion – religionens nytte i verden« (p. 362), and »Ved Gillie, Newton, etc. viser naturen den kan gaa udenfor de almindelige regler« (p. 510). Volume 57, which the final excerpt comes from, was tagged with »S«, referring most likely to »Søetaten«, as most of the other subheadings related to subjects regarding the navy.

²¹ These subheadings were transcribed and organised into an indexed by Jakob Seerup, then museumsinspektør of Orlogs Museum. They are now hosted on the national museum website: <https://natmus.dk/historisk-viden/temaer/militaerhistorie/soeofficeren-peter-schioennings-liv/kilder/schioennings-stroetanker-indholdsfortegnelse/> (12.10.2024).

Figur 1: Det Kgl. Bibliotek, GKS/Schjønning 4to 57: *Pensées détachées eller Optegnelser til adskillige Materier, Anmerkninger og Indfald*, S[1], 1-600 (1766-1771), s. 332.

II: The Temperaments

The excerpts collected and transcribed here have been selected particularly because of Schjønning's focus on the medical idea of the role of the body's *temperaments*, and how his understanding of them shaped how he made sense of both *fanaticism* in religion and the difficulties and dangers of seafaring. The medical idea of the *temperaments* was a widely accepted theory in the eighteenth century which explained an individual's bodily constitution, personality and behaviour as determined by their particular balance of the four humours (blood, phlegm, black bile and yellow bile) and other principle *elements* (salt, earth, water, and sulphur or acid) which would make them choleric, sanguine, melancholy, phlegmatic or a combination of each.²² Schjønning's interest in this idea and his use of it to explain things

²² N. Arikha: *Passions and Tempers: A History of the Humours*, New York 2007, pp. 9–13.

which worried him such as religious *fanaticism*, as well as the tension he felt in trying to reconcile his investment in wider continental enlightenment thought with his Lutheran faith (as we can see particularly in excerpt 4) demonstrates well the influence that scientific and medical ideas had on sea-officers in eighteenth-century Denmark. In turn, Schiønning's writings can help us to understand the changing attitudes both towards pietism and sailors' religion as the century progressed.

For Schiønning the temperaments were a way of understanding the individual variation he saw around him from all types of people, but particularly priests. In excerpt 1 (pp. 174–176), written most likely in 1765 or 1766, we see him grappling with the variety of behaviours he saw from priests, which seemed to contradict the godly behaviour each claimed they represented. Schiønning's answer is that these differences in behaviour were caused by differences in *temperament* rather than a reflection of virtue. He criticizes these unnamed priests for believing themselves to be more righteous because they either seem more pious than another or more joyful, or one who »utters certain truths with great zeal and anger« (»siiger visse Sandheder frem med en stoer ivriighed og Vrede«) while another with »more quietness of mind« (»med meere Sinds stilhed«). In Schiønning's view they are all only behaving that way because of their natural temperament which was given to them by god, and as such being either zealous and pious or calm and joyful were not necessarily a sign of virtue. In excerpt 1 (p. 176: *I at dømme Folk have henseende til Temperamentet*) he goes on to frame temperaments as something which we should not condemn each other for, because it is »almost impossible for that man to act differently according to the nature of his temperament« (»at det næsten havde været

det Menneske umuelig at handle anderledes efter sit Temperements beskaffenhed«), that god as the master has »arranged the mechanics« (»indrettet *mecaniken*«) and that »our free will is almost non-existent when our blood or nature is against us« (»vores fri Villie er næsten inte, naar vores Blod eller Natur er os imod«).

The way Schiønning speaks about temperaments, especially in excerpt 1 (p. 178) where he describes how they were determined by the balance of »Olie, Jord, Salt og Vand« in the blood, seems to suggest he was mostly influenced by the Boerhaave school of chemistry, formed around the teaching of Herman Boerhaave (1668–1738) at the University of Leiden.²³ This school of thought is often presented by historians of science as in opposition to the medical-chemical system laid out by Ernst Stahl (1660–1734), the pietist professor of medicine at the University of Halle, who championed instead the role of *anima*, or the soul, in bodily health and by extension temperaments.²⁴ Boerhaave and his students who followed him, such as Hieronymus Gaubius (1705–1780) instead favoured a more mechanistic approach including, most importantly for our discussion here, chemical experimentation of the blood to discover its constituent parts.²⁵ It is in this that Schiønning's intellectual roots seem most clear. Although Schiønning's general understanding of the temperaments and the role of the four humours aligns with commonly held attitudes at the time, his confidence in the role of the blood, and most particularly his suggestion that we should

²³ W. E. Burns: *Science in the Enlightenment: an Encyclopedia*, Santa Barbara 2003, pp. 30–31; K. A. Wellman: *La Mettrie: Medicine, Philosophy and Enlightenment*, Durham 1992, p. 69 and 302; R. E. Verwaal: *Bodily Fluids, Chemistry and Medicine in the Eighteenth-century Boerhaave School*, Cham, 2020

²⁴ Verwaal 2020, p. 73.

²⁵ *Ibid.*, pp. 71–76.

use chemistry to discover our individual balance of the humours, »M[an]d burde end og lade sit blod ved *cymien* opløse for at see af hvilken deel M[an]d haver meest«, suggest he believed more strongly in the mechanistic understanding of the temperaments than the role of the soul to influence a person's nature and behaviour.

However, there are aspects to how Schiønning explored the ramifications of knowing one's temperament that complicate his leaning towards a mechanistic rather than pietistic Stahlian idea of the body, soul and mind. On the one hand, Schiønning suggests someone cannot help their nature and so should be excused of certain behaviours, but on the other hand, his discussion of the scientific side of the temperaments suggests that one should endeavour to know one's temperament so they can best manage it with diet and lifestyle. In excerpt 1 (p. 176: *Nyttig at kiende sit temperament*) he stresses that it is surprising that people take so little care to study their own temperament when it could cause them to put themselves into positions which could go very badly for them or put them far beyond their strength: »der for ofte tager sig ting paa som de kommer meget galt[ ]fra, og som er langt over deres kræfter«. By knowing one's temperament, he continues (p. 180), melancholics may be less prone to commit suicide, and choleric less likely to let anger spoil their joy. Most importantly, he argues that knowing one's temperament and »indrete vores *diet* og Leve Maade der efter, skulle Muelig forlænge vores aar og giøre os meere lykkelig paa Jorden«. In this frame of thinking, Schiønning seems to suggest that although a person should be forgiven for behaving in a way, which their nature dictated, if someone wilfully remained ignorant and therefore did not choose, for example, work that best suited their temperament, then that individual would be to blame. In an interesting way

this is close to the pietist framework presented by writers like Stahl about the role of the soul in the direction and management of the temperaments, particularly through medical, dietary and social interventions.²⁶

But what of those times when a person had to work in a position that was not best suited to their nature, such as being at sea? In excerpt 6, Schiønning writes about how some people like to say that they long for the sea as their proper element (p. 332). Schiønning doubts the truth of this and thinks instead that most who say this are simply either lying or exaggerating for some reason, perhaps so that people will see them as great and skilled seaman (»store og habile Søe Mænd«), so they can be advanced over others in the hopes of making a profit (»der for bør prefereres andre, eller de ere egen nyttige og venter at gjøre dem profit ved at komme til Skibs«). Unless they were the descendants of fish (»den stoer fisk«) or mermaids (»Havfruer«), Schiønning reasons, they must find the painful, fatiguing, uneasy, dangerous and Melancholy »*Penibel, fatigant, u-rolig, farlig, og Melancolsk*« nature of being at sea as bad as everyone else. After all, humans were ultimately an animal of the land »et Dyr som er skabt til at Leve paa Landet« (p. 334).

In the context of the prevailing ideas about temperaments and their potentially unchangeable roots and effects, it does not seem so unreasonable that some people may feel the need to stress that they were somehow naturally suitable to a life at sea. However, Schiønning's attitude to how people should manage their personal temperaments that we see in excerpt 1 (particularly p. 180) may have influenced his attempts to reconcile the idea of

²⁶ Stahl Georg Ernst: *Neu-verbesserte Lehre von den Temperamenten*, Leipzig 1723; F. Duchesneau: *The Leibniz-Stahl Controversy*, New Haven 2016, pp. xvii–xviii.

the temperaments with the obvious unsuitability of humans to a life at sea. Schiønning suggests it is possible to admit without shame («uden skam») that humans are not in their proper element when they are at sea and still be an industrious, competent, honourable and great seaman »Flittige, Duelige, aarvaagne og store Søe Mænd« (pp. 334–336). To be able to do this, Schiønning stressed that humans only need duty, honour and advantage to make the sea their proper and pleasurable place: »vi behøver kuns pligt, ære og fordeel til at giøre Søen til vores andet *Element*, til ogsaa at elske det og finde Fornøjelse i det, til at foragte dets Fahrligheder og besværligheder, da vi der ved vinder et gode som over veyer dem« (p. 336). Schiønning's attitude here was not solely about self-management, however. He goes on to suggest that sailors do in some ways become accustomed to the sea *element*: »Naar Md idelig fahrer til Søes merker Md ikke saa meget til dens ubehageligh[e]d og u-roe« (p. 336). However, Schiønning also seems to suggest that there was ultimately a limit to this, as he also writes that being at sea for a long time, as was often the case for voyages to Asia in this period, could result in almost the entire crew becoming dangerously melancholy even to the point of jumping over board: »*Melancolske*, fortredeelige og Keedsommelige baade ved sig selv og andre, hvilket tilsist hos endeel ender med en Galskab, saa de endten springer over bord eller dræber sig selv« (p. 338). Return the crew to land once again, Schiønning writes, and they regain their »forrige *humeur*, Helbred og Mod igien« (p. 338). Even with good self-management then, Schiønning presents the sea as a place where conditions like melancholy were always a risk.

III: Fanaticism

The way Schiønning thought about the temperaments and particularly his understanding of melancholy is also apparent in excerpts 2, 3 and 5 and how he tried to make sense of religious enthusiasm or, as he interpreted it, *fanaticism*. In excerpt 3 (p. 62: *Sygdom og Melancoli, tages tit and for Devotion*) and 5 (p. 170: *Melancoli og Fanatismi falder gierne paa Religionen*), writing respectively in April 1767 and August 1768, Schiønning suggests that it is natural that melancholics, in other words people of a melancholic temperament, should fall on religion because their nature is to fear everything and they have been told in sermons their whole lives about hell, punishment and the rewards of the afterlife. This he feels explains the certainty that many *fanatics* seemed to show, because when their sickness progresses it soon shows itself as despair and then as an excessive certainty and assurance of everything, »og som da snart viiser sig hos dem med Fortvivlelse, og snart med en overmaade viished og forsikring om alding« (excerpt 3 p. 62), which some mistake for spirituality (see also excerpt 1 p. 179).

When Schiønning writes about fanaticism and enthusiasm he is largely referring to particular groups such as the Quakers and the Moravians (Hernhutterne). In excerpt 3 (p. 66) he goes on to say that it seems the Quakers and Moravians take melancholy as a sign of a true conversion or revival of the Holy Spirit: »Det synes som Qvækerne og Hernhutterne har af omtalte Melancoli naar den falder paa Religionen, taget andledning til at tro, at saadant var en Sand Omvendelse og den Hellig Aands opvækkelse«. This is particularly true of the Quakers, who Schiønning presents as seeing spiritual revival as something which comes over people in a hurry:

»er noget som kommer over Folk i en hast«. The strange tremblings, »usædvanlig forandring Zittren og bæven«, which they take as signs of spiritual revival, Schiønning says are more like the gasps and horrors of a strong melancholy: »andfallene og skrekken i en sterk *Melancoli*«.

However, his discussion of enthusiasm and *fanaticism* is not only in reference to these groups. Rather, he also includes what he felt was this particularly performative and emotive style of preaching more widely. Indeed, throughout the excerpts he shows a preference for a quiet and calm style of preaching over a more emotional melancholy style that was often popular in pietist circles. In excerpt 2 (p. 298) he asks whether priests as god's messengers should rather declare their mission with a pure and natural voice, and with joy rather than sighs: »bør da ikke og Præsterne som ere Guds sende bud, udsige deres ærinde med en reen og Naturlig stemme, snarere med Glæde end med Suk«. In excerpt 5 (p. 172), written roughly two or three years afterwards he asks that would god who had created the world to be so lovely and full of joy and pleasure (»Men skulle den Gud som har skabt Verden saa deylig, fuld af fryd og fornøjelse«) demand such melancholy from creations and want his most perfect creatures to worship him with tears, sighs and heavy-mindedness (»og vilde at vi h[an]ds fuldkomneste Skabninger skulle dyrke ham med Graad, Suk, og tungsindighed«). Excerpt 2 (p. 300) shows his great distrust of this style of overly demonstrative and melancholy preaching: »M[an]d skulle snart tænke at de som bruger saadanne Kunst Greb, frygter for og veed med sig selv at deres Prædikener ere saa slette at de ikke kd bringe folk til efter tanke, og agtsomhed og der for paa saaden

maade søger at bringe nogle Melancolisi i liige Passion med sig &c«.

In his other writings, Schiønning was also deeply suspicious of what he termed »fanatici« or »fanaticus«. In his daybook, Schiønning recorded an execution he presided at of the murderers of a fellow captain on 15 September 1767 (11 months before he wrote excerpt 5). Schiønning described one of the men, a non-commissioned officer, as one who »gav sig Anseende af at være meget devot« and proclaimed that he had killed the captain because »Gud ville have det saa«. But Schiønning doubted the truth of this: »En saadan fanaticus og hykler var han eller gav sig an af, da han dog havde giort det for at berøve ham hans Penge og Sølv, som han havde set, han havde Forraad af«.²⁷ To Schiønning, devotion leading people to commit murder seemed to be either fanatical, in other words unreasonable or misplaced devotion, or a lie to cover the true motive of the crime. In this, and his writings about how fanatics mistake the symptoms of melancholy for devotion, his thoughts seem to align with the enlightenment writer Ludvig Holberg. In his *Moralske Tanker* (1744) Holberg wrote: »Men saasom Fanatici ofte confundere Guds Villie med deres egen Villie, Samvittighed med Sindets Svaghed, guddommelig Inspiration med Vapeurs, Bestandighed med Haardnakkenhed, Gudsfrygt med Melancholie, saa er Mundheldet ilde grundet og farligt«.²⁸ Schiønning mentions in his dagbog frequently

²⁷ *Peter Schiønnings dagbog: Anno 1767*, 15 Sept 1767 <https://natmus.dk/historisk-viden/temaer/militaerhistorie/soefficeren-peter-schioennings-liv/kilder/peter-schioennings-dagbog/1767/> (04.09.2023).

²⁸ Holberg: »Libr I. Epigramme. 81«, *Moralske Tanker*, Copenhagen 1744, p. 81. <https://holbergsskrifter.no/holberg-public/view?docId=MoralskeTanker%2FMTkr.page&toc.depth=1&brand=&chunk.id=bd1chap6> (12.10.2024).

attending plays written by Holberg as well as reading Holberg's writings,²⁹ and also wrote his thoughts about Holberg in his *Pensée Detachées*, such as in volume 53 (p. 322: *Holbergs skrifter*).

For Schiønning, the combination of his understanding of the temperaments and his view that fanaticism was the result of a misguided understanding of, or even encouragement of, melancholy informed his feeling of how dangerous fanaticism could be. In excerpt 3 (p. 66), he stresses how important he feels it is for priests in particular to understand diseases like melancholy, and its associated complaint hypochondria, because of what fanaticism and enthusiasm could lead to: »Hvor nødvendig er det der for ikke for alle Folk men i sær for Præsterne at legge sig efter at kiende de Sygdomme Hypochondri og Melancoli vel, samt hvad Fanatismi og Entusiasmi kd udrette«. Similar to how he suggests that it is a duty, »pligt« (excerpt 1 p. 178), to know one's own temperament, he thinks that priests should take extra care to learn to tell the difference between hypochondriacal, fanatical and enthusiastic faith and the true faith, and to be able to separate melancholy from devotion. This is especially because these increasingly common diseases can be so different in people according their nature (»efter h[an]ds humeurs beskaffenhed«), that they could appear as both reason and madness, true and false, so blended together that one would not know whether to call for a doctor or a priest: »baade med Fornuft og Galskab, det

²⁹ *Peter Schiønnings dagbog: Anno 1761*, November 1761: »Læst Holbergs Universalhistorie, Kiøbenhavn 1757«; December 1761: »Læst Holbergs Anhang til hans hist. Introd. eller Underretning om de fornemste Europæiske rigers og Republikers stater, Kiøbenhavn 1757«. <https://natmus.dk/historisk-viden/temaer/militaerhistorie/soeofficeren-peter-schioennings-liv/kilder/peter-schioennings-dagbog/1761/> (12.10.2024).

Sande og det Falske saaledes blændet i hinanden, at M[an]d staar forbauset og forvildet veed ikke hvad M[an]d skal tage det and for, om M[an]d skal hendte Docter eller Præst til dem«. In excerpt 2 (p. 299) writing in 1775 in a note attached to excerpt 2 (p. 300), Schiønning revisits his thoughts on the overly emotive preaching of priests who preached with crying, begging and wringing of their hands: »Græden, tiggen, og at vride hænder«. This time he muses that these priests should rightly be called »*Melancolske* Præster« (excerpt 2 p. 299). The danger Schiønning sees in their indulgence of this sort of temperament is that these sermons are always well attended, because melancholics are driven by their despondent nature (»Nedslagne Natur«) to seek out melancholy priests »fordi *Melancolici* elsker aldtiid gierne *Melancolici*«. He warns, however, that this is particularly dangerous for melancholics. Aligning with his view of the need to manage temperaments in excerpt 1, melancholics should receive encouraging and uplifting sermons, »opmundtrende Prædikener skulle været dem meget tienligere«. In Schiønning's eyes a melancholy style of preaching risks leading those of a downcast nature (»nedslagne og tugted af Naturen«) astray causing them either to lose their minds (»omsider er gaaet fra Forstaden«), or, an even worse fate Schiønning suggests, become completely disillusioned with religion, because those who were able to believe in everything can also easily believe in nothing: »i stæden for de tilforn har kunde troet alding, nu aldeles intet vilde Troe« (excerpt 2 p. 301).

Schiønning's equating of a loss of faith with a willingness to too easily believe in the »mysteri« (see also excerpt 3 p. 69) of religion is interesting in the context of his own struggles with his faith and the enlightenment

ideal of reason, which we see particularly in excerpt 4 (p. 154: *Om Fornuften er vores Ven, eller skrekkeligste Fiende*). Similar to how he casts the certainty of *fanatics* as a product of melancholic sickness, in this excerpt he considers whether the Reason »Fornuften« he prides himself in, is a »Lys i Siælen givet af Gud« or if it is really »Diævels Mørke i Siælen«. Debates about the role of reason in religion were at a high point at the end of the 1760s. Even the fairly theologically conservative preacher Jørgen Hee as Provst of Holmens Kirke in his published sermon »*Deslige Affødninger af Vantroens og Vildfarelsens Aand*« (1767) gave his thoughts on how reason was best handled. Rejecting the older idea that reason was the enemy of »Guds Rige«, he also accepted that humanity's use of reason was fundamentally weakened by original sin (»Arvesynden«) and as such »Fornuften, naar den handler og dømmer frit, uden at være trælunden af Naturens Ondskab, maa tilstaae at være Sandhed, sundt og ret talet om Gud«.³⁰ A year after writing his doubts about reason in excerpt 4, we see in excerpt 5 (p. 174) that Schiønning ultimately takes less of a central position than Hee. The »*fanatiske Geistlige*«, who »*skiælder paa*« and »*fordømmer*« Reason, do so because they themselves have little of it (»da de selv kuns har lidet der af«). But Schiønning, in perhaps a somewhat mocking tone, suggests that there are benefits to this, because the »*elendigt Creatur*« that these preachers become through their outright rejection of reason allows one to clearly see reason's excellence (»M[an]d tydelig seer ved dem dens fortreffelighed«) by what they have become without it (excerpt 5 p. 174).

Within his view of the temperaments, Schiønning shows quite a high degree of nuance and understanding

³⁰ Kornerup 1933, p. 59.

that may seem in some ways contradictory but ultimately reflects the very practical application Schiønning made of these ideas in understanding both himself and those around him. In excerpt 3 (p. 69) in a note written two days after his thoughts on the importance of priests understanding hypochondria and melancholy (excerpt 3 p. 66), Schiønning also writes about how the depth of feeling experienced by people of a melancholic temperament could actually make them much more suitable for religion. On the one hand, he suggests –perhaps in a slightly mocking tone in the context of his personal struggles with doubting his faith and love of reason in excerpt 4 – that melancholics do not require as much proof of religion (»beviis for *Religionen*«). On the other hand, he suggests that melancholic priests who managed themselves well and did not allow themselves to succumb to the melancholic's inclination for »extremes« (see also excerpt 2, p. 301), could actually be very good priests. The depth of their feeling meant that they were never »koldsindig« in their religion and they could readily »*inspirere devotion hos andre*« (excerpt 3 p. 69).

IV: sailors' religion, a history of pietism from below?

For all his writing, Schiønning was rarely explicit in his thoughts on the role of religion in the navy itself or among seamen. He discussed the role of religion in bravery and battle³¹, but not directly in connection to conflict at sea. In his life as a sea-officer, Schiønning was nevertheless surrounded by the day-to-day religious practice of the navy as well as sailors. The navy's Søkrigsartikler of 1752 gave specific instructions for priests to follow for

³¹ »Opmundring til tappered« p. 130–132 in vol. 53; »Religionen synes at hindre tappered« pp. 384–386 in vol. 57, bound feb 1771, P1–600.

catechization on board, as well as how priests should perform more broadly, including how they should deliver extra sermons to give the crew courage before battle or storms, and provide comfort for the souls of the sick or wounded (1752: §259, §260, §261, §263 & §264).³² But as the popularity of Heitman's book showed, sailors held onto a more *pietistic* mode of religious comfort in their lives at sea; a kind that sometimes challenged the more rationalist and less emotionally heightened forms of religious discourse preferred by religious authorities at the end of the century, like Hjort.

Using Transkribus, we can search through the court cases of sailors in the navy's *Kombinerede Ret*, to find some context of the role of religious belief in the naval culture that surrounded Schiønning.³³ Some cases where the defendant's state of mind was questioned by the court, especially those who answered that they felt they had been

³² *Kong Friderich den Femtes Sø-krigs-Artikels-brev daterest 8de Januarii 1752*, København 1811, pp. 74–76

³³ The material became searchable as a machine-transcribed text by using a specialised model with a character error rate (CER) score of 4.5%. The specialised model's dataset consisted of transcribed material from the archive series compiled by Catherine Beck and Maria Gabriela Llambias, totaling 52,910 words and the public model »18C Danish Administrative Writing (PyLaia)« was used as the base model. The machine-transcriptions produced are by no means perfect especially for more specialist and infrequent vocabulary. However, they were produced with a function called Smart Search enabled which retains up to 100 potential word variants recognised by the model and yields wider results when key-word searching, often overcoming incorrect transcriptions. I identified the examples mentioned here through an iterative key-word search method focused on language connected to mental states. Initial searches I have conducted using religious vocabulary as the base, particularly words connected to religious practice, e.g. »alter«, have yielded some results but the search method requires greater refinement because of the paleographic similarity with extremely common words e.g. »after«, which has made the manual sifting of results too time consuming to be fully completed within the project time-frame.

melancholy, demonstrate how faith and the structure of religious practice was an essential part of how ordinary sailors coped with the difficult emotional and mental pressures of their lives at sea. For example, Ole Johansen, an enrolled sailor from Norway, was tried in the courts for attacking his fellow sailors in a fit of melancholy. He told the court he had often had these melancholy feelings while at sea and had often experienced the feeling of wanting to die when he had been on previous voyages, but god had always protected him.³⁴ The structure of religious practice, such as attending church, was also a vital way that sailors and their families tried to sooth or support them when experiencing mental disturbance. For example, we can see in the case of Johan Friderich, who had often been found to be »u-rigtig« in the head, that he had still often gone to church with his brother in law, despite one time being so disordered in his mind that he chewed up his psalm book and threw the rest on the floor before accusing the priest – who was preaching from the pulpit – of being a liar.³⁵

Even as Schiønning talks about the melancholy nature of seamen in excerpt 6, he is likely referring mostly to other officers like himself. He does not mention the role religion or the ships priest or captain may have played in soothing sailors souls, like Heitman's popular book did. In fact, Schiønning suggests in excerpt 6, that one of the difficulties of being at sea was that seamen were separated from the joy and glory of land (»see Langt borte Landene hvor dets indbyggere Lever i fryd og Herlighed«). We have already seen that Schiønning felt that long periods at sea made even the bravest seamen melancholy, regardless

³⁴ Rigsarkivet (RA), Den Kombinerede ret: Justitsprotokoller og domprotokoller 1777–1779, no. 78, p. 472a.

³⁵ RA, Den Kombinerede Ret: Justitsprotokoller og domprotokoller 1794–1797, no. 86, p. 398b.

of their inherent temperament (excerpt 6 pp. 336–338). So, did a life at sea also make sailors susceptible to the fanaticism and enthusiasm? Perhaps Schiønning did not explore these questions of faith, extremism and temperament directly in the context of his life at sea and the sailors he commanded because he felt it was best to leave religious practice aboard ship to the established structure provided by the navy. But perhaps he also felt that he needed to not encourage more individual religious exploration among the sailors, which carried the potential danger of leading to *enthusiasm* and even melancholy madness.

Peter Schiønning's *Pensée Détachées*³⁶

*Schiøn. 4to 53 (november 1764 – marts 1767, indbundet i februar 1771)*³⁷

Excerpt 1:

[written sometime before March 1766]³⁸

p. 174

Temperementet aarsag til præsternes forskellige opførsel.

Een Præst kalder Md en *Pietist*, og et Gudfrygtigheds *Exempel*, en anden siiger Md er en lystig Md, og kd gjøre aldtid med som er sømmelig, en *inclinerer* for den *Seet* <Meening>, en anden for den, en er meget Overtroisk,

en anden ikke, en ~~anden~~ siiger visse Sandheder frem med en stoer ivriighed og Vrede, og fordømmer heele Verden, en anden taler med meere Sinds stilhed, og har bedre tanker om Folk &c. Grunden de fleeste tiider, bestaar i deres *Humeur*, en er en *Colericus* en anden en *Melancolicus* &c. Md tror en er bedre og meere retskaffen end

p. 176

En anden fordi hds maade aedt *explisere* sig paa, og Leve paa, er noget anderledes, det holder ikke aldtid stik, *intentionen* og hiertet hvilket

³⁶ Det Kgl. Bibliotek, GKS/Schiønning: *Peter Schiønnings arkiv: Pensées détachées eller Optegnelser til adskillige Materier, Anmerkninger og Indfald*. (52 bind i rækkerne P[oesi] 1-4, D[] 1-8, F[] 1-3, R[eligion] 1-2, S[øetaten] 1-2, A[] 1-12 og T[] 1-20(?), samt er kronologisk register; de tre første bind (P 1-3) med betegnelsen: »Pensées détachées eller Archiv af Tanke Journaler bestaaende af løse Udkast og Optegnelser til adskillige poetiske Beskrivelser og Tanker i Prosa« og med fejlagtig [delvis udkradset] angivelse på ryggen: »Poetiske Beskrivelser«).

https://soeg.kb.dk/permalink/45KBDK_KGL/16bqo9j/alma99122882516705763 (14.10.2024).

References to specific volumes in REX: 4) Schiøn. 4to 53 = D [1], 1-600; 6) Schiøn. 4to 55 = R [1], 1-400; 8) Schiøn. 4to 57 = S [1], 1-600.

³⁷ Det Kgl. Bibliotek, GKS/Schiønning: *Pensée Detachees. Nø 1. eller Archiv af Tanke-Journaler bestaaende af Løse Udkast og Optegninger til Adskillige Materier[,] Anmerkninger og Indfald D: Vol: 1. Fra pag: 1-600. Nov: 64 – Mart: 67.*

³⁸ The writings in volume 53 do not contain many dates. It seems likely that these excerpts were written before early 1766. A later entry on p. 322 is explicitly dated April 1766. An inserted note on p. 317, which is written in same ink and hand as the preceding page and seems likely to have been added close to the time the preceding page was written is dated March 1766.

Gud seer efter kd være lige got for det, og Gud lige behagelig, Md kd kiende *temperamenterne* saa vel paa Prædike Stolene og i Præsternes Leve Maade, ja i deres Tænke Maade i *Religions* Sager, som alle andre steds i Verden, En *Melankolisk*, og en *Sangvinisk* Præst kd umuelig Præke paa en Maade ey heller leve paa en Maade, det som den første regner for stoer Ugudelighed, dømmer den anden mildere om &c. Naar Md der for vil dømme om Præsters *Caracteer* maae mand først vel lære at kiende deres *Caracteer temperament* &c.

I at dømme Folk have henseende til Temperamentet

Det er skade Md slet intet (k)jeerer sig efter *Temperamenterne*, eller regner det

ringeste der efter i at *emploiere* Folk til betieneringer, eller i at dømme Folk, ieg troer Md skulde tilgive mange, eller i det ringeste dømme meget mildere om en og andens opførsel, der som Md ret kiendte hds *tempe[ra]ment*, da Md der af ville Lære, at det næsten havde været det Menne-ske umuelig at handle anderledes efter sit *Temperements* beskaffenhed, thi forgiæves modstaar vi ofte en og andre *Passioner*, Gierninger &c. som saa stoer en Mæster har indrettet *mecaniken* til, vores fri Villie er næsten inte, naar vores Blod eller Natur er os imod, vi strider da hver dag med en mægtig Fiende, som ikke giver os ringeste puste rum, men som vi hvert Øyeblik maae indLægge en haard Seyer over, men som i Længden ved sine idelige stærke andgreet udmatter os, at vi til sidst over giver os &c.

Betieneringer bort gives efter Temperamenterne

Nogle betieneringer skulle kandske best forrettes af *Colerici*, andre af *Melancoli*, og andre af *Flegmatici*, &c. naar nu en kommer i en betienering, med et *tempe[ra]ments* som er *contrairi* der imod

for retter hd den slet, og Md siiger hd er ikke skikket der til, da der imod hd skulle været meget vel skikket til en anden, efter hds *temperaments* beskaffenhed, kand skee ifald det engang skulle blive *mode* i Verden at give betieneringer bort efter billighed og Fornuftig over Læg, md og skal have henseende paa dette &c.

Nyttig at kiende sit temperament.

I sær er det at undre

paa at Folk i almindelighed er saa lidt omhyggelig for at udstudere sit eget *temperament*, og der for ofte tager sig ting paa som de kommer meget galt[ ]fra, og som er langt over deres kræfter, hvilket de aldrig

p. 178

At kiende sit Temperament

Skulde gjort havde de kiendt deres *temperament*, ofte retter de sig efter deres *temperament* i at udvælge betiening, uden at viide det selv, hvilket næsten er at andsee som blinde *instinc* af *Naturen*, da en siiger ieg har lyst til det, en anden ieg til det &c. hvilket undertiiden er rigtig, men ofte slaar feyl &c. En *Colerici* kd ikke være skikket til de Embeder hvor behøves koldsindighed, En *Melancolicus* ey til de hvor til behøves Munterhed og stedse at være i Selskab og giøres store *depenser* &c. Muelig skulle <det> være slemt tilfulde at Lære at kiende sit *temperament*, da et af deelene er sielden allene, men ofte en blænding af alle fiire, men gemeenlig *dominerer* dog et af dem, er det ikke vores Pligt, og er det ikke en Fornøjelse saa vidt muelig at Lære at kiende os selv, og see disse fine øg Fiere det har behaget den store Mester ligesom at *dirigere* os med, da vores udvortes Gierninger, ja end og vores Tanker synes som at være en Viiser der uformerket drives om af disse, og giver tilkiende for os selv og andre vores indvendig indretning, den forunderlige blænding af Olie, Jord, Salt og Vand som udgjør vores blod, udgjør og de 4(.) *temperamenter* ligesom en af disse deele er i større *grad* til, en *Melancolicus* har meget Jord, *Een Collericus* meget Salt, en *Sangvinicus* meget Olie &c. Naar vi nu kiender vores *temperament* veed vi hvad for en af disse deele vores legems *constitution* meest er Genægen til at *Generere*, kd Md muelig ved *dieten* ændre det noget, holde sig fra den føde som giver meget af det, der som en *Melancol.* drikker (brav), befinder hd sig bedre efter det, da (brav) Vand i hds blod vil bedre kunde skylle Jorden med sig, og hindre det fra at standse, eller forstoppe nogle deele hvilket giver ham saadan en Hierte Angest, tungsindighed og *desperation* &c. Md burde end og lade sit blod ved *cymien* opløse for at see af hvilken deel Md haver meest, for paa alle muelige Maader at efterforskee det &c. Naar Md saadan kiender sin beskaffenhed skal md ikke skrekkes saa meget over de pludselige, Hændelser, *humeurer* &c. som saa mange plages af da de veed hvor af det kommer, at det har sine Naturlige aarsager, og hvorledes det igien kd endres, *Melancolici* skulde maaskee ikke

p. 180

Saa tidt tage Livet af sig selv, *Colerici* ey saa ofte ved Vreede forspilde deres lykke &c. thi Md maatte jo lee af at en smule overflødig Jord eller Salt ~~kæ~~ skulde <kunde> bringe os til saadant &c. At kiende vores *temperament* vel og indrette vores *diet* og Leve Maade der efter, skulle Muelig forlænge vores aar og giøre os meere lykkelig paa Jorden &c.

p. 179 [later note opposite p. 178]

Adskillige Sygdomme andsees for Noget overnaturligt

Mange end og ellers Lærde Mænd, Lader sig gandske forvilde af en og anden *Entousiastiske* og *Fanatiske* tilfælde og forandringer de finder hos sig, at de end og gaar saa vidt og tillægger det den Hellig aands Virkningen, alt fordi de ~~kiender~~ <veed> ikke deres *temperament*, de forstaaer slet intet af *Medicinen* saa nødvendig for et hvert Menneske at have et Historisk begreb om <i det ringeste>, de kiender inte deres egen Skabning, og er

uvidende om hvad blod og vædske kd udrette i det, om saadant <end> og tilsidst udbryder til en aabenbare Galskab, fordi Md stedse føder det hos sig som noget got, er Md end[d]a saa ublue at tør andsee Grunden der til for en aandelig opvækkelse, for noget overnaturlig &c.

p. 181 [*later note opposite p. 180*]

hvor mange *Secter*, hvor mange u-rimelige Meeninger i *Religionen*, hvor megen Spotten af andre med *Religionen*, har vi ikke saadan en forvirret *inmagination* og slet *disposition* i blodet at takke for, i andre stænder andtager Md saadant for det, det er, nemlig en Sygdom, et slags Galskab, men hos Geistlige andtager Md det for <noget> over naturligt &c. undertiiden

naar det viiser sig alt for tydelig tror Md det er Fandens fristelse, og om end skjønt Md merker at saadant meest yttres sig paa visse tiider om Aaret lige som andre Sygdomme, kd Md dog ikke Lade sig det præke af, ligesom Fanden skulle have meest Magt at friste Folk i *April* og *Septemb*(.) Maander, end paa andre tiider af Aaret &c.

Excerpt 2:

p. 298

Præster med grædende stemme

Hvor fore skal en Præst med en Tiggende stemme og bedrøvelige Geberder siige sin Herres ærende, de har jo inte andet end glædelige bud skaber at forkynde, og hvor u-naturlig at det skulle forkyndes med Graad og hylen, Vilde Md ikke fatte afskye til den Herre som vilde *invitere* os til <sig>, og hvis Tienere forrett(er) sit ærende med Græden, tiggen, og at vride hænderne, og hvor ville Md ikke forundre sig heldst naar det skulle være til et glædelig budskab Giestebud &c. bør da ikke og Præsterne som ere Guds sende bud, udsige deres ærinde med en reen og Naturlig stemme, snarere med Glæde end med Suk, Graad og en Pibende stemme hvor for det heele Menneskelige kiøn har en afskye, vil Md fordømme af Prædike stolene Veltalenhed og *Oratoriske* Regler, hvi vil Md da udvælge det aller nedrigst(e)

p. 300

Deraf, og som allene Tiggere betiener sig af for at bevæge, Md skulle snart tænke at de som bruger saadanne Kunst Greb,

frygter for og veed med sig selv at deres Prædikener ere saa slette at de ikke kd bringe folk til efter tanke, og agtsomhed og der for paa saaden maade søger at bringe nogle *Melancolisi* i liige *Passion* med sig &c.

p. 299 [*later note opposite p. 298*]

5.6.75

Disse Præster synes med rette at kunde kaldes *Melancoliske* Præster, og er *capabel* til at kunde gjøre andre *Melancolske* med lige som de ere selv, ved idelig at høre dem; da de gjør *Religionen* til et *Melancolsk* Væsen; som de synes at paastaae Md ikke retskaffen kd have uden at være saaledes &c. Jeg har *observeret* at deres Prædikener gemeenlig ere fulde af Folk, men i almindelighed synes mig af Folk med egne Andsigter, hvis bedrøvede, Nedslagne, øg Forsagte, og Svage Naturer Md har kunde kiende der af, *triste* og usle af <i> ald deres andseende, de har søgt disse Prædikener, fordi *Melancolici* elsker aldtid gierne *Melancolici*, da det dog var disse formedelst deres Nedslagne Natur, de minst burde søgt, og bedre skulde skikket sig for frekke, end for dem som alt vare nedslagne og tugtet af Naturen, opmundtrende Prædikener skulle været dem meget tienligere, da de andre endnu kuns har skrekket og forvildet dem meere, at en stoer deel af dem omsider er gaa[e]t fra Forstan-

p. 301 [*later note opposite p. 300*]

den, ja nogle forfaldet til en anden *Extreme*, hvor *Melancoliet* har yttret sig paa en anden Maade, nemlig: de har <omsider> foragtet og bespottet

Religionen, blevet u-gudelige; i stæden for de tilfore har kunde troet alding, nu aldeles intet vilde Troe &c.

*Schiøn. 4to 55 (maj 1765 – oktober 1790, indbundet i juli 1793)*³⁹

Excerpt 3:

[3.4.67]⁴⁰

p. 62

Sygdom og *Melancoli*, tages tit and for *Devotion*.

Burde mand stræbe at gjøre et meget got Valg, og ikke selv legge noget til, som gjør at Md end og tvivler om de tildragelser som virkelig er sande_ Md kd tydelig see af endeel af de beskrivelser og

³⁹ Det Kgl. Bibliotek, GKS/Schiønning: *Pensée Detachées No 3* eller *Archiv af Tanke-Journaler bestaaende af Løse-Udkast og Optegninger til Adskillige Materier[,] Anmerkninger og Indfald. R: Vol: 1. Fra pag: 1-400. May 65 – Oct: 90.*

⁴⁰ See *Schiøn. 4to 55*, p. 56.

Exempler at Sygdom og *Melancoli* har endeel haft stæd i deres *devotion* og det de har sagt, Md seer af Erfarenhed at *Religionen* er saa ulykkelig at *Melancoli* og sterk *Hypocondri*, gjerne falder paa *Religionen*, og ytrer deres Selsomme bevægelser, tænke Maade og *chapit(er)*

i den Post, og i sær paa den *Artickel* om *Christo*, og da Md veed at saadanne Mennesker stedse er for yderligheder, saa seer Md og de i *Religionen* gjerne falder paa en af de 2de *Extremer*, endten at Tro slet inte af *Religionen* foragte og bespotte den, eller og Tro alding, have Syner og aabenbaringer, synes at have faaet en overnaturlig forvisning om alding, og bilder sig ind de har faaet en Gudommelig opvækkelse, disse 2de *Extremer* ytrer sig hos enhver saadan alt i følge hds *naturels* beskaffenhed, og det er ikke at undre paa at en *Melancolicus* Galskab vil falde paa *Religionen*, da hd af Naturen er for at sørge og frygte for alding, og hd sin livs tiid har hørt saa meget prædike om Helvede, om straf og belønning efter dette liv, at de fleste Mennesker ere store Syndere og bliver fordømt &c. som hd i følge sit *Naturel* stedse maae have tænkt meget (der) paa, og frygtet ~~der~~ for, at dette da lige som hds Sygdom ytrer sig meere, ogsaa vil tage meere til, og som Md da snart viiser sig hos dem med Fortvivlelse, og snart med en overmaade viished og forsikring om alding, da de i den *paraxismus* vil omvende alle andre, og faae dem i samme tilstand som de selv, synes alding gaar saa u-gudelig og forskrekkelig til i Verden, og spaar om store Straffe der for &c. Denne *Caracteer* er den *ordinaireste*, og Md har paa nogen tiid seet Mangfoldige af dem, som da de fleste tiider udbryder til et virkelig Galskab_ Men Md maae forundre sig paa at deres *Chapitter* i sær aldtiid falder paa den *Artickle* om *Christus*, som ~~uden~~ de stedse raaber paa, og synes at have faaet saadan en særdeles viished om, men det maae komme af at da

p. 64

Dette er det Helligste, *Mysterieuseste*, overnaturligste i vores *Religion*, synes de just dette er skikket for dem, da de i den tilstand ald tiid elsker det som er u-trolig, over Naturligt og synes at faae en overmaade overbeviisning om det de tilfore end og kd have tvivlet paa_ Og da de har hørt de imod Døden skulle holde sig til *Christum*, gjør det det og i denne tilstand der er dem skreksom og fremmet, og som de ogsaa aldtiid gjerne indbilder sig de skal døe i, og ~~som de ogsaa~~ troer i den smerte de uden tvivl maae liider, de skal faae trøst hos_ Naar dette er i en høy *grad* saa det meget nærmer sig til Galskab er der vel ikke mange Præster som skulle vilde siige andet end at deres *devotion* og ord havde sin Grund i et *Melancholsk*, *Hypocond*:

og forvildet Gemyt, men da Md veed at saadant saa vel som alle andre Sygdomme og ting har sine u-enderlige fine *grader*, saa er det <naar det er i en ringere *grad*> adskillige Præster som elsker det overnaturlige, og paa staar en Aandelig opvækkelse skal paa saadan en Maade vi merkelig kunde Kiendes; meget tager feyl, og udgiver saadanne Sygdommes *fantazie* for noget virkeligt, og regner det for et slemt Tegn naar de igien kommer <dem> og denne *entoussiasmi* forlader dem, lige som de igien var falden tilbages. Jeg troer vist at adskilligt som findes, i ommeldte bøger⁴¹ kd paa nogen Maade henføres til saadan Snak, hvor i Præsterne ikke har været forsigtig nok at skille imellem det Sande og falske, og at det meere er en beskrivelse paa Sygdommes virkning, end paa deres *Religion*, og hvilket kuns setter *Religionen* i foragt naar vores Fien-(der) Læser saadant, ligesom vi gjorde vores *Religion* til et *Melancolsk* og forsagt Væsen_

Den Sande Opvækkelse.

Den Sorg et mennesker faar over sine Synder ved at blive opvagt, er af Langt anden beskaffenhed, end den endeel Præster vil henføre til opvækkelse, der ofte kuns har sin Grund i et *Melancholsk* og *Hypocondrisk humeur*. Den første er ongefær som Sorg over en Vens død, at Md inderlig Græmmer sig og Sørger over sit forrige Levnet, men i stilhed og rolighed, uden ophævelse og hæftighed, uden fæle

s. 66

Grimacer, og at vende Øynene i Hovet, som gaar ud i et slag Galskab, dette er et fælt Syn at see og skulle skrække Folk fra en *Religion* som Md paastod dette udfordredes til, da der imod det andet er et deyligt, da Md seer et Menneske indtaget af en Ædel Sorg, der forædler alle Hands *Passioner* og heele *Caracteer* har sig intet forbeholden, men Viiser sit gandske Hiertes beskaffenhed uden forestillelse &c. Det synes som Qvækerne og *Hernhutterne* har af omtalte *Melancoli* naar den falder paa *Religionen*, taget andledning til at tro, at saadant var en Sand Omvendelse og den Hellig Aands opvækkelse, da de første i sær paastaar at den Aandelige Opvækkelse, er noget som kommer over Folk i en hast, med en forunderlig og u-Naturlig Sædvanlig forandring Zittren og bæven, som de understaar sig at tilskrive den Hellig Aand, men som meere ligner andfallene <og skrekken> i en sterk *Melancoli*

⁴¹ »bøger som giore ud om sygdoms opvækkelse og Døendes sidste ord« (p. 60).

Lykkelig det Land hvor i Geistligheden veed at gjøre forskiæl i-mellem saadant og den Sande opvækkelse til *Religionens* ære og Kiærkens beste_

De Geistlige at kiende *Melancoli* og *Hypocondri*, tilgaves.

Hvor nødvendig er det der for ikke for alle

Folk men i sær for Præsterne at legge sig efter at kiende de Sygdomme *Hypocondri* og *Melancoli* vel, samt hvad *Fanatismi* og *Entusiasmi* kd udrette, hvilket saa meget synes at bedrage Folk i disse tiider, da disse Sygdomme først nu ret begynder at blive almindelige, og der for, endnu ere fremmede og forunderlige for os, og kommer under saa mange adskillige skikkelser, at den kien-des hos et hvert Menneske efter hds *humeurs* beskaffenhed næsten paa en nye Maade, og naar den ikke er i en høj *grad*, er viiser den sig baade med Fornuft og Galskab, det Sande og det Falske saaledes blændet i hinanden, at Md staar forbauset og forvil-det veed ikke hvad Md skal tage det and for, om Md skal hendte *Docter* eller Præst til dem, om de ere Klogere eller Galere end alle andre: Men Md bør kunde skille her imellem for at kunde kiende den *Hypocondriske*, *Fanastiske* og *Entusiastiske* Tro, fra den Sande, og *Melancoli* fra *Devotion*, og der for

p. 68

Erkyndige sig om saadanne Menneskers *humeurs* og opførlse til fore, for saa vidt muelig der af at kunde slutte hvad Md skal tage det and for &c._

p. 69 [later note opposite p. 68]

5.4.67_

En *Melancolicus*, er best skikket til at andtage *Religionen*. og til Præster.

Endskiønt alle *Temperementer*, end og uden overnaturlig forvisning, kd andtage *Religionen*, tro den, trøste sig ved den &c. uden at deres *Consti-tution*, er dem til stoer hindring der i: Saa er dog en *Melancolicus* som det synes formedelst hds Naturlige *disposition* af alle meest skikket der til, Md skal stedse see de har mindst unt for at andtage alle de *Myster[i]er* som findes i en *Religion*, der forlanger inte synderlig beviis for *Religionen*, eller er meget for at efterforske den, deres u-videnhed der om erstates rigelig ved det de bedre kd tro strax hvad Md siiger dem der om, og synes det at *Melanco-lici*, end og med at have meget stoer Forstand, ikke er plaget saa meget med *Scrupel* om *Religionen* som andre, deres Fornuft er *Religionen* meere underdanig, og ikke tør gjøre *revolte* imod den_ Hvorfore Md det synes Md i almindelighed skal see, de stedse viiser meere *devotion* i deres *Religion* end andre, deres

Tro sterkere og Levende, og synes i aldtning at have en større forvisning der i_ Men som disse Folk er meget for yderligheder, saa kd de ey heller være lunken i deres *Religion*, medn stedse ivrig, Leer af, og bespotter andre som ikke er liige ledes, eller som de synes undertiiden tvivler, da de synes aldtning er Sole klart og behøver inte beviis, ~~da~~ de <troer> og selv ~~troer~~ at have en indvortes overbeviisning der om som er sterkere end alt andet beviis_ Men nogle af dem er der imod saa u-lykkelig, end skjønt saadant sielden skeer, at de forfalder i den anden *Extreme*, og bliver gotLos, troer ingen ting, men driver Spot med *Religion*, og alt hvad som er Helligt_ Naar der hos den første slags ikke blænder sig for meget *entoussiasmi* i deres *Religion*, og de veed at holde deres iver i Grændser, ikke ere for hastige til at fordømme andre fordi deres Tænke Maade og opførsel just ikke er *accurat* som deres veed ieg ikke om dette ikke skulle være et Lykkelig *naturel* for *Religionen*, og det synes som disse især skulle være skikkede til Præster, og forkynde *Religionen* med nytte <naar de tillige Gifter sig, thi de er gierne (meget) for Fruentimmer>, thi deres egen *devotion*, og opførsel, ja end og deres udseende og ~~opførsel~~ <Væsen> synes at *inspire-re devotion* hos andre, de *tracterer* aldrig *Religionen* Koldsindig

p. 63 [later note opposite p. 62]

11.12.69

Mand bør tage sig meget vel vare med det som Md kalder en Hemmelig stoer Aandelig Glæde, ieg nægter ikke at den jo kd være til, men troer at den er Rar. Den overvættes glæde en *devot Melancholicus* finder hos sig i sine gode Tiider, kd hand Læt tage feyl af og tro er Aandelig, men hd kd ofte Læt see at have tage feyl, da hd om nogen tiid igien dyrt maae betale denne glæde, med stoer Angest og benouelse naar hd har sine onde Tiimer &c.

Excerpt 4:

p. 154

3.9.67_

Om Fornuften er vores Ven, eller skrekkeligste Fiende.

Fornuft hvad skal ieg tage dig for at være, er du et Lys i Siælen givet af Gud,

er du en Gnist af den Guddommelige Viisdom, eller er du et Diævels Mørke i Siælen, du kommer mig ~~ofte til~~ undertiiden til at tvivle om det ieg ikke burde, du kommer mig ogsaa til at tvivle om hvad du selv er, Jeg veed du <er> herlig, ypperlig i alle ting, ieg agter dig høyt i Videnskaber og alle Verdslige Ting, men hvor daarlig synes ikke *Religionen* undertiiden for dig, hvor beklagelig er det ikke vi tør ikke lide paa dig i den ting

det er os meest fornøden at viide. Du har aldrig kunde faaet mig til at tvivle om at Gud var til, men der har været tiider du næsten har faaet mig til at tvivle om alt det andet, du har ~~vert imod~~ gjort Gud alt for stoer for mig og *Religionen* alt for liden, ieg har tvivlet om at Gud <vilde dyrkes paa den Maade, og> skulde have bekymret sig saa meget om de usle Mene-
sker som den siiger, ieg har tvivlet om deres u-dødelighed, og om der var et Liv for dem efter dette <paa den Maade den siiger>, I nogle u-lykkelige øyeblik har du vist saa livagtig at forestille mig dette som falsk, at ieg har skrekkes der for, ieg har været i tvivl, om disse skrekkelige Tanker blev mig ind givet af en Sund og reen Fornuft der havde gjort sig fri for ald frygt, overtro, fordomme, *fanatismi* &c. eller af en ond Aand en Satans Engel, som til en straf ~~maatte~~ <skulle> plage mig, men ieg har trøstet mig ved en Naadig Gud, som du ikke kunde betage mig, at hd skulle have Medlidenhed med sin usle Skabning, der har de største Tanker, og den største ærbødighed for ham som det er muelig en skabning kd have, Naar ieg har spurdt dig ~~Fornuften~~ <dig> til raads, har ieg syntes alle *Theologie* havde bedraget sig &c. Men naar ieg har Læst bibelen,

p. 156

Forbillederne, Lære Fædrene &c. syntes ieg igien at have faaet ~~saa~~ ~~dæn~~ en forvisning om *Religionen* som du i Lang tiid ikke har kun- det betaget mig, Jeg har syntes, hvorledes skulle alt dette være falsk, skulle der ikke være at Liv efter <dette>, skulle Gud have tilladt den Tan- ke om udødelighed, at have opkommet hos os, der som det var falsk, skul- Le saa mange Mennesker til alle tiider, og alle steder i Verden saa meget have bedraget sig, skulle de Hellige Mænd som har haft saadan en indvortes overbeviisning om *Religionen* og opstandelsen have feylet, skulle de mange *Martyrer* som have beseylet *Religi- onen*, og død saa glade og frimodige, have trøstet sig ved et falsk Haab Skulle saa mange store *genier* og store Mænd, der har sat Verden i forundring med deres forstand og høye Gaver, og som har andtaget og trøstet sig ved *Religionen*, skulle de i denne *Post* haft mindre For- stand og begreeb end du, ney dette kd ikke være &c.

Excerpt 5:

p. 170

[11.8.1768]⁴²

Melancoli og Fanatismi falder gjerne paa Religionen.

Det er meget rimelig at slutte at de som ved meget stilsidenhed og *Stu- dering* har fordervet deres *humeur*, og hvis Natur er genegen til

⁴² See Schiøn. 4to 55, p. 166.

Hypocondri og *Melancoli*, deres *Fanatisk(e)* Iver og Galskab omsider naar det bryder ud vil falde paa *Religionen*, da de stedse fra Ungdommen af som med en skræk har hørt tale om Diævel, Helvet og de fordømmte, om de faae som bliver Salig, og de mange som gaar forloren &c. de tænker idelig der paa, og hører idelig tale der om, og deres *Melancolske humeur* Maler stedse for dem en haab skrekke billeder der om, en skræk for et Tilkommende liv, i hvilket de ikke er vis paa hvorledes deres Skiæbne vil blive, har de stedse i tanker som meere og meere foruroliger dem, indtil de omsider bliver gandske *Fanatisk(e)*, som da gjerne gaar ud i *Extremer* at de enten troer at de bliver fordømt, eller og de bilder sig ind at være vis paa Salighed, haver en vis indvortes overbeviisning om alding, og alle deres daarlige indbildninger ere *Religions* Sandheder; Hvor beklagelig er det ikke naar disse som saaledes har fordervet deres *imagination* ere Præster og Geistlige thi hvor u-feylbarlig er det <næsten> ikke da at deres *Fanatismi* vil falde paa *Religionen*, da den gjerne falder paa saadant Md meest har haft med at gjøre, grublet og tenkt paa; Deres daarlige og urimelige Tanker de i denne deres Tungsindige tilstand har haft, paa een tiid Md kd siige de ikke haver været gandske rigtig, seer Md da de blænder allevegne ind i *Religionen*, i deres Prædikener og Skrifter finder Md allevegne spor der af_ De paastaar alle andre skal komme i lige saa selsom en tilstand som de føren[d] de kd siiges at være omvendt_ De troer selv at være i en meget lykkelig tilstand, de raaber stedse paa en indvortes overbeviisning, ønsker alle andre den samme, at de maae blive reddet lige som de, thi der er næsten ingen de holder for saa god en *Christen*, og i saa lykkelig en tilstand som de selv er_ De anvender stedse

p. 172

Skriftens Sprog galt, og søger der med paa en urimelige Maade at beviise alle deres Gale Meeninger_ De ere stedse meget ivrige, og søger allevegne at fort plante deres meeninger, møysommelig sammen samler andres Meeninger og tanker der haver været Ligeledes faren som de, giver det ud til styrke for sig, som nogle der paa forunderlige og kiendelige maader ere blevne i en hast omvendte lige som de, og der ved forvirrer mange hvis Natur ogsaa er hengiven til *Melancoli* og *Fanatismi* som ved saadan Leylighed da bryder ud: forvi(II)er andre der ikke er genegen til saadanne udsvævninger, at de frygter for ikke at kd blive ret omvendte da de seer sig ikke istand til at komme i saadan en tilstand, som de troer maae gaae forand føren[d] deres Omvendelse_

Fanatiske Skrifter.

Enhver som kiender noget til *hypocondri* og *Fanatismi* seer strax hvor vidt det strekker sig med saadanne skrifter og at endeel af dem snarere kd andsees for *Medizinske* bøger der giver en beskrivelse over deres Sygdom end for *Theologiske* der beskriver *Religionen*_ Disse beskriver gerne *Religionen* som et daarligt, tungt og *Melancolsk* Væsen at vi ikke nok kd hyle, <og> græde, fordi deres slette *humeur* stedse opvækker saadant hos dem:

Gud forlanger ingen frygtsom og *Melancolsk* Dyrkelse.

Men skulle den Gud som har skabt

Verden saa deylig, fuld af fryd og fornøjelse, indplantet saa meget Lyst og Glæde end og i det usleste *Creatur*, givet os saa mange *organer* og Sandser til at nyde denne glæde ved, forlange saadant et Væsen af os, og vilde at vi hds fuldkomneste Skabninger skulle dyrke ham med Graad, Suk, og tungsindighed_ Gud allene skulle have behagelighed i saadant et Væsen, som ellers heele Naturen har en Afskye for_ Hver fugl, hver dyr og *insect* glæder og fryder sig, allene ved at see et glimt af en oprindende Soel, og vi som kiender heele Naturen, kd skiemte

p. 174

De forunderlige Himmel Kugler, mange 1000 Sole, har forstand paa alding, ja kiender til Gud selv, skulle hyle, græde og vriide hænderne, sette os underlige *Grimaser* paa, saa at vi end og kd skrekke de u-mælende dyr der med, for at behage Gud_ De Sygdomme som plager saadanne Geistlige, og som indgiver dem saadan en tænke maade, og som de ofte har tilbragt sig ved alt for gode dage, ved Dovenskab, Ledighed, og at de ikke har vildet bevæget deres Legeme, skulle de vel kunde blive *cureret* for igien, der som de vilde og de vilde tro de vare Syge: Men de kd ikke tro andet end det er aandelig, de søger at føde saadan hos sig, troer de er i en Lykkelig tilstand, og der som de bliver *cureret* der for, tænker de igien at være falden tilbages i deres forrige tilstand som de troer indtil de gandske er kommen sig var ugudelig &c.

Fanatismi har været aarsag til de mange falske *Religioner*.

Det er saadan Galskab der har været

aarsag i at *Religioner* er bleven fordervet, og at vi har saa mange af dem, som ret er Mennesket en Skam og ydmygelse, da folk i den tiid de er saadant plaget kd falde paa det urimeligste der er til, og søger at fort plante saadanne Meenin-

ger med en forunderlig vished og jver, saa de er i stand til at *inficere* andre bløde Gemytter_ Lykkeligt det Land hvor Geistligheden er *ferm*, besidder et lys og styrke i Forstanden til at skille imellem det falske og Sande, og at undertrykke saadanne Sværmere &c. Saadanne *fanatiske* Geistlige har og stedse en haab at udsette paa For<nuften>~~standen~~, skiælder paa den og fordømmer den ved alle leylighed, da de selv kuns har lidet der af. Men mon disse stakler ikke med det samme holder de beste Lovtaler over Forstanden da Md tydelig seer ved dem dens fortreffelighed, og hvilket et elendigt *Creatur* de er blevet til, da den nu for een-deel er viget fra dem.

*Schiøn. 4to 57 (maj 1766 – februar 1771, indbundet i februar 1771)*⁴³

Excerpt 6:

p. 332

18.5.67_

Søe Væsenet medfører noget *penibelt* og *Melancolsk*.

Søe Væsenet og *Metiens* til Skibs er i sig selv, *Penibel*, *fatigant*, u-rolig, <farlig>, og *Me-*

lancolsk, de som siiger de har saadan en overmaade Lyst der til, at dette er deres rette *Element*, at de ikke ere ret tilfreds uden de ere til Søes, forestiller sig uden tvivl, og haver andre *resons* hvor fore de til en Tiid siger dette, nemlig at Md skal holde dem for saadanne store og *habile* Søe Mænd, der af Naturen i en høj *grad* ere skikkede der til, og der for bør *prefereres* andre, eller de ere egen nyttige og venter at gjøre dem *profit* ved at komme til Skibs, saa og der ved naar de ofte[-] re end andre har været til Skibs venter der for at kunde blive andr[e] *prefereret* &c. thi at det er allene Søe Væsenets behagelighed i sig selv der giver dem Lyst der til maae Md ikke tro, de meener i deres hierte Langt anderledes, og som Md meget vel siden kd merke dem af naar de har naaet hvad de vil, da de undslaar sig saa meget der for som muelig, undtagen det er en fordeelagtig (*tour*) som der er noget at vinde for dem paa, og da gaar det med det som med alding, at Md gierne liider undt for at faae et gode som Md ihenseende til de tanker Md gjør sig der om synes at over veye det onde_ Thi hvad mon det skulle være i *Metien* der saa meget kd indtage dem, er det stedse at vaage 4re timer og Sove 4(re), blænde dag og Nat i hinanden, Spiise fordervet og forfulnet Mad, drikke stedse raaden Vand, aande i en

⁴³ Det Kgl. Bibliotek, GKS/Schiønning: *Pensée Detachées* N° 5 eller *Archiv af Tanke-Journaler bestaaende af Løse-Udkast og Optegninger til Adskillige Materier*[.] *Anmerkninger og Indfald* S: Vol: 1. Fra pag: 1-600. May 66 – Feb: 71.

u-sund og forgiftet Luft, stedse være underkastet Fahrige og andstikende Sygdomme som i en hast kd dræbe alt Mandskabet, og som Md ikke som i stæderne kd fløjte paa Landet til sine lyst Gaarde for at aande i en sundere luft, men maae blive og benytte sig af den forgiftige Luft de Syge har pustet ud for at Leve_ Stedse være i u-rolighed og frygt for Vindene som Md i Land kd Lade rase saa meget de vil, stedse i Fare for Grunde og Land, næsten altid være under aaben himmel og til priis for ald Himmlens slud og Regn, stedse have et træt og *fatigere* Legeme, berøvet ald Selskab som er vores halve Liv, og Landets forfriskninger og Herligheder_ bliver Md syg er Md næsten gandske

p. 334

berøvet ald hielp af *habile* Læger, givet til Rov for Sygdommens Rashed, og gemeenlig staar fare for den visse død, see Langt borte Landene hvor dets indbyggere Lever i fryd og Herlighed, (med) uden at tør nærme det, flygter for det som for noget unt, uden at maae benytte os der af, lige som den sultne Md hengte en Mad Kurv for Munden af men uden at kunde faa noget der af. Stedse i fare for at den skrøbelige skall Md flyder paa skal brydes i stykker af de mægtige bølger, ofte døe af tørst end skjønt Md som *Tantalus* staar til Halsen i Vand &c_ Idelig *chicaner* underkastet &c. Mon det er ald dete der giver disse *masquerede* og indbilte Søe Mænd saadan en stoer lyst til Søen som ~~th~~ deres rett[e] *Element*, muelig kd de regne en eller anden stoer Fisk iblandt deres forfædre, hvis Natur til Søen sit rette *Element* de for en stoer deel endnu har *conserveret*, eller kandskee de kd regne i deres *Genealogi* fra de tiider af da Md fangede Hav-Fruer; ~~da~~ at en af deres Forfædre da maae skee har parret sig med saadan en, og der ved forskaffet alle sine *decenderter* denne ypperlige Natur, at de er bleven af det slags dyr der Ligesaa got kd Leve i Vandet som paa Landet, men forunderlig skulle det dog være at de efter saa Lang tiids forløb, endnu kd have beholt saa meget af denne Fiske Natur, at de hellere vil være i Vandet end paa Landet, muelig skulle disse være fortreffelige til Dykkerie, og at arbeide ved Vand-verker under Vandet &c_ Ney Lad os ikke fornegte vores Natur som de *Stoici*, denne *rulle* lykkes os ikke vi bliver Latterlige der ved, Mennesket er et Dyr som er skabt til at Leve paa Landet, og det elsker Landet inderlig, thi det er hds Natur, Søen og Vandet som et andet *Element* der ikke er skabt for ham, har Naturen givet ham en hemmelig Keedsommelig, ja skrek og afskye for, det er Naturen vi har at takke for vores liv, alle vores *inclinationer* og fuldkommenheder, Lad os ikke ville gjøre den til skamme, at den skulle have taget feyl, og ikke sat os i vores rette *Element*, men der for nød til at søge et andet som bedre skikkede sig for os, Naturen har vist at give vores *Element* behageligheder nok til at indtage os og elske det højest, dette

kd vi gjerne tilstaae uden skamme, og der for alligevel være Flittige

p. 336

Duelige, aarvaagne og store Søe Mænd der fuldkommen er skikket til deres *Metie*, og ingen <hinderlig> Afskye har for Søen_ Et hvert dyr elsker det

Element højest hd er fød i, men vi behøver kuns pligt, ære og fordeel til at gjøre Søen til vores andet *Element*, til ogsaa at elske det og finde Fornøjelse i det, til at foragte dets Fahrligheder og besværligheder, da vi der ved vinder et gode som over veyer dem_ Paa saadan Maa- de forretter de fleeste deres *Metie*, det er vel kuns meget faae som af en Naturlig lyst der til ville forrette den uden andre fordeele, om Md end i førstningen og nogen tiid kd have saadan en lyst til at for- rette noget, forgaar den dog med tiiden, om det end ogsaa var saadan en *Metie*, som Md ellers regner for fornøjelse og *recreation*, taber det dog ved tiidens Længde naar Md er tvunget der til alle sine behageligheder, og der skal fordeel, ære og pligt til at mundtre os op, at vi ikke af Keedsommelighed skal slumre hen, da vi af Naturen elsker Ledighed, og frihed og forandring &c_ Søen har ogsaa sine behageligheder, men de ere kuns faae, mand merker dem næsten ikke for sine besværligheder der Langt overvejer dem, Md merker best at dette er Sandt af dem som vilde bilde andre ind de at de vare fødte Søe Mænd og elskede dette *Element* højest, at naar de har naaet deres øyemerke, bliver de <ofte> siden de aller dovneste til at tage til Skibs, og elsker Landet meest, ieg trode dem i begyndelsen, og kunde ikke ret forstaae mig paa denne <fiske> Natur, men ieg har holt øye med dem, og merket de gandske har for-

andret den <Natur>, endten dette kd komme af, de har for meget *forceret* den og

der ved blevet kiiede der af, eller de elsker *Extremer* veed ieg ikke_

Naar Md idelig fahrer til Søs merker Md ikke saa meget til dens u- behageligh[e]d og u-roe; thi det er da et onde Md er blevend vandt til og hær-

det i, og tænker det kd ikke være anderledes, men naar Md noget har været i Land og smagt dets herligheder, og i en hast kommer til Søs kd Md tydeligst kiende dets u-rolighed og møye, Md seer og at de som Længe har været i Land, frygter meget for at kommer der igien, og vil hellere for- spilde deres tilkommende Lykke end at kunde *resolve* sig til at <betroe sig> tage i-

gien paa dette fahrlige *Element*, og paa nye forsøge sin helbred og lykke Md seer og paa Lange Reyser hvor heele Mandskabet næsten tilsidst bliver

p. 338

Melancolske, fortrekelige og Keedsommelige baade ved sig selv og an-

dre, hvilket tilsist hos endeel ender med en yderlig Galskab, saa de end-
ten springer over bord*, eller dræber sig selv_ Men en god Havn
og et deylig Land kd i en hast igien helbrede saadan et elendig Skibs
beboere, i et Øyeblik faar de deres forrige *humeur*, Helbred og Mod
igien, der skeer samme forandring med dem som med en Fisk Md har
taget af Vandet, som synes halv død og Gispende, gjør gevaltige bevæ-
gelser, saa snart hd igien kastes i sit *Element* seer Md samme Munter-
hed og Liv hos ham som tilfore &c_ Siden Søe Væsenet i

sig

selv er saadan en fahrlig, besværlig og *Melancolsk* b *Metie*, synes mig
Md burde give det alle de fordeele, fornøyer, og opmu[n]dtringer som
muelig, for at de ligesom i en stedse varende (Ras), mindre skal føle
til deres onde, thi Naturen vil stedse blive ved at straffe disse dri-
stige Folk, der har turdet forladt deres rette *Element*, og betro sig til
et andet, med Fare, Sygdom og Møye, øg <et Syn, og> en erindring af
Landet og dets

Herligheder som de har foragtet vil forøge deres Elendighed, og idelig
bebreide dem deres daarlighed, der maae da være en haab andet som kd
veye op imod alt dette onde &c.

p. 339 [later note]

* Saadan i et u-lykkelig *moment* endte den gode *Captain Willars* sine dage
16.3.71_

Hvo skulle vilde nægte, eller undre paa, naar vi dødelige flyder paa en
liden tyn[d] skall, i de rasende, oprørte og store Vande, i Lange Mørke
Nætter, blandt Klipper og Grunde, om vi da ikke kd være i meget
got *humeur*, og finde fornøye der i, men frygter for det usle Liv vi <usle>
eyer, og som en eneste bølge i et øyeblik kd udslukke og betage os, og
der for bekymret og Længsel fulde seer ud efter Landet vores rette
Element &c.**

4.11.71

Ved *Encouragements* og ved Vane kd det vanskeligste og fortred-
neste end og, blive os taalelig, at vi omsider næsten ikke merker
der til, men bliver u-*emphintlig*⁴⁴ der imod_ I begyndelsen
naar Md faar en Storm til Søes, synes Md denne slingren og
bevægelse, denne Larmen, idelige Styrtninger, næsten ere u-taa-
lelige, og ikke længe kd holdes ud, men naar den bliver ved
i adskillige dage, og Md erindrer sig Md siden paa Landet skal
have gode dage der for, er Md paa slutningen <af den> gandske ro-
lig igien, og *Content*, finder ingen u-leylighed meere deri,
men tror det kd ikke være anderledes &c. Et stille Veyr
som da indfinder sig omsider, synes Md da er alt for

⁴⁴ U-ømfindtlig= insensitive

roligt og got &c. saaledes er Vanen_

Sept. 78.

** Hvo sukker ikke hemmelig i en Fortvivlet Nat, for
det trygge Lands Roligheder og Herligheder, at nægte dette
synes æt Hykkelst og at Mishage, fordi det er <at> tale imod sig selv
og Naturen_

Resumé

Kaptajn Peter Schiønning's efterladte skrifter giver et indblik i tanker om medicin, krop, rationalitet og tro på et afgørende tidspunkt i den danske oplysningstid. Som søofficer i den dansk-norske flåde i anden halvdel af 1700-tallet blev Schiønning pålagt at ajourføre sig med videnskabelige emner og oplysningstanker gennem hele sin karriere. Derudover afspejler hans refleksioner over religion og fromhed også, hvordan søværnet i perioden vægtede officerernes religiøse dannelse, især gennem undervisningen af de unge kadetter på Søkadetakademiet. Ligesom deres overordnede søofficerer havde sømænd brug for både videnskab og religion for at kunne håndtere de fysiske og følelsesmæssige belastninger under livet til søs. I slutningen af 1700-tallet forsøgte førende præster i flåden uden held at opmuntre deres søfolk til at opgive deres højt elskede pietistiske andagtsbøger til fordel for nye reviderede udgaver, der udelod passager om farerne ved søtjenesten. Der synes således at have været en kløft i flåden mellem den fromhedskultur, som officerer og administratorer i toppen ønskede at fremme, og den type fromhed, sømændene i bunden fandt trøst i. Schiønning's skrifter (*Pensées Detachées*), bevaret i Det Kongelige Biblioteks håndskriftsamling og præsenteret her i transskriberede uddrag, viser en søofficer, der kæmpede med at forene sin egen tro med de oplysningstanker, han stødte på. Derudover rummer de refleksioner over temperament, religiøs fanatisme og melankoli, som kan give anledning til at overveje, hvilke spændinger der kunne opstå i mødet mellem de overordnede søofficerers tankegang og de underordnede søfolks muligvis mere pietistiske religiøse udtryksformer.